

Máté-Tóth András – Povedák Kinga (szerk.):
Hegemoniák szorításában – Vallás Kelet-Közép-Európában

(BUDAPEST: AKADÉMIAI KIADÓ, 2023)

A „Hegemoniák szorításában” című kötet egy olyan diskurzus-térben született könyv, amelyben, habár gyakran erőteljesebben esik a – nemcsak a geopolitikai, hanem a hétköznapi – dialógus fókusza is a nagyhatalmi stratégiákra és folyamatokra, azonban mondhatni ennek árnyékában mégis egyfajta élénkülő érdeklődés jellemzi a kelet-közép-európai régiót érintő folyamatokat és azok mögöttes indokait. Fókuszát tekintve egyrészt igyekszik világosan kijelölni a régió értelmezése szempontjából kiemelkedően fontos geopolitikai, társadalmi és vallási viszonyokat, másrészt pedig a régiót érintő traumák tükrében mutat rá olyan árnyalt válaszokra, értelmezési lehetőségekre és keretekre, amelyek kifejezetten újszerű és egy jóval árnyaltabb megközelítést tesznek lehetővé a témában.

A kötet tartalmilag két fő fejezetre tagolódik, melyeknek címe: *Régió*, valamint *Trauma*. Az első fejezet nyitó tanulmánya – *Manuela Boatcă: A határhúzás hatalma* – világosan rámutat arra, hogy egyetemes emberi igényünk a kategorizálás, amely igényt teremt a határhúzásra és a regionális felosztásra. A geopolitikai értelemben vett határkijelölések identitásképző funkciója mellett azonban az aszimmetrikus működésre is felhívja a figyelmet a szerző, amelyet az olyan paradigmák – vagy kognitív térképek – képviselnek, mint a Nyugat-Maradék, Észak-Dél, első vagy harmadik világ például. A Nyugat-Maradék modell abból a Kelet-Nyugat-megkülönböztetésből eredeztethető, amely egyfajta kulturális és politikai határhúzást jelölt ki, amelyben a Nyugat a haladó, Kelet pedig a lemaradó oldalt jelöli. A tanulmány egyik legfontosabb fogalma az ún. „nullpont perspektívája”, amelyen keresztül megmutatkozik az, hogy a nyugati diskurzus miként állítja magát objektív, semleges pozícióba, marginalizálva ezáltal a más régiókból származó tudásokat és nézőpontokat. Jól kapcsolódik ehhez a témakörhöz *Peter Jordan: Európa nagyrégiókra való tagolása kultúrtér-kritériumok alapján* című tanulmánya, amely Közép-Európát alkalmazza kiindulási pontjaként ahhoz, hogy egy olyan térképet dolgozzon ki, amely Európát csak és kizárólag kultúrtér-kritériumok alapján osztja nagyrégiókra. Ezt követően egy gyakorlati célokra jobban alkalmazható felosztást is ismertet, amely egyaránt figyelembe veszi a mai államhatárokat és a kultúrtérialapú felosztást.

E két tanulmány világosan jelöli ki az alapokat, a kötetben központi szerepbe állított kelet-közép-európai régió geopolitikai sajátosságait, nehézségeit és megke-
rülhetetlen kérdéseit. *Maria Mälksoo: Átmenetiség és vitatott európaiság: ellentétes emlékezetpolitikák a balti térségben* című tanulmánya a térségben élők lelkivilágához kapcsolódó kérdésekre fókuszáló írások nyitódarabja. A tanulmány az emlékezet-
politika jelentőségét tárgyalja a balti államok posztkommunista identitásában az ún. Bronzkatona-válság tükrében. E különösen jelentős vita szemüvegén keresztül láthatóvá válnak a második világháború és a szovjet megszállás emlékezetének eltérő narratívái Oroszország és Észtország esetében. Azonban az eltérő narratívák mögött meghúzódik egy mélyebb kérdés – és ehhez kapcsolódó törekvés – is: Kinek a narratívája legyen elismerve a fősodorbéli európai emlékezet részének? Jelentős kérdés ez, hiszen – ahogy a tanulmány is rámutat – a történelem értelmezéseit gyakran használják politikai és kulturális legitimációs eszközként. Amennyiben az értelmezés eltérő, az elkerülhetetlenül is konfliktusokhoz vezet. A kötet további tanulmányait tekintve sorrendben sokkal inkább ide kívánczok *Harald Wydra: A kelet-európai térfelfogás politikai pszichológiájának lehetséges elemei* című tanulmánya, így erről Pollack&Rosta és Ramet tanulmánya előtt írok. Wydra politikai pszichológiai szemszögből közelíti meg Kelet-Európa térképét, és tanulmányában a tér szűkösségének és tágasságának érzetét, továbbá az egységes, földrajzi határokon túlnyúló Európa (vagy Európa-tudat) megszületésének mélyebb rétegeit vizsgálja. Lényegre törően mutatja be, hogy a kelet-európai politikai terek körüli konfliktusok okozta identitásbeli sajátosságok – például a térérzetben is tetten érhető kettősség – hogyan nehezítik ezt a Nyugat-Európában viszonylag evidensnek tekintett célkitűzést és vágyat.

A Régió fejezethez tartozó utolsó három tanulmány – *Detlef Pollack és Rosta Gergely: Visszatérnek az istenek?*, *Sabrina P. Ramet: Vallási szervezetek a posztkommunista Közép- és Délkelet-Európában*, továbbá *Gyöngyösi Csilla: Identitás-kérdések a balkáni muszlimok között* – elsődlegesen a régióban megragadható vallástudományi témákra fókuszálnak. Pollack és Rosta tanulmánya empirikus adatokra támaszkodva járja körül a szekularizáció és vallási újjáéledés kérdését az államszocializmus bukása után Közép-Kelet-Európában. A bemutatott tendenciák megértéséhez három elméleti modellre: a funkcionális differenciálódás, az individualizáció és a piaci megközelítésre támaszkodik a tanulmány. Elemzésük fontos következtetése, hogy a vallásosság visszatérése nem homogén, hanem jelentős regionális és társadalmi differenciáltságot mutat. Ramet tanulmánya a posztkommunista térség vallási intézményeinek társadalmi és politikai szerepvállalását vizsgálja. Esettanulmányokon keresztül igyekszik szemléltetni azt, hogy ezek a szervezetek hogyan nyerhetik vissza társadalmi legitimációjukat, miközben igyekeznek megtalálni helyüket a modern politikai és társadalmi struktúrákban, továbbá, hogy ez milyen nehézségekkel és konfliktusokkal jár. Végül Gyöngyösi tanulmánya Máté-Tóth András

sebzett kollektív identitás elméletéből kiindulva foglalkozik a balkáni iszlám jellegzetességeivel, és hangsúlyozza, hogy a régióra jellemző problémák halmozottan érvényesek a balkáni muszlimok esetében a sajátos identitás-komponenseik okán – így a társadalmi integráció csakis egy több dimenziós koordináta-rendszerben értelmezhető kérdéskör.

A kötet második nagy fejezete, a *Trauma*, Vyacheslav Karpov: *Szekularizáció és üldöztetés* című tanulmányával nyit, amely konkrét – elsődlegesen orosz és ukrán – esetek szemléltetésén keresztül teszi kritika tárgyává azt a narratívát, mely szerint a szekularizáció toleranciát szül, a szekularizációtól való távolodás pedig intoleranciát. Részletesen mutatja be azt, hogy a kommunista rezsimek miként üldözték a vallási közösségeket, és hogyan járult hozzá ez a folyamat a vallás szerepének átalakulásához a társadalomban. Karpov értelmezése szerint a szekularizáció nem pusztán a modernizáció spontán következménye, hanem sok esetben bizonyos államok, politikai rezsimek által kierőszakolt folyamat, amely traumatikus tapasztalatként él tovább az elszenvedők kollektív emlékezetében.

Karpov tanulmányát Máté-Tóth András: *Sebzett kollektív identitás* című írása követi, amely célzottan a trauma szerepét vizsgálja a kelet-közép-európai régió identitásformálásában. A szerző egy átfogó, széleskörű képet nyújt azokról a történelmi traumákról, amelyek formálták a régió sajátos önképét. Ezáltal mutat rá arra, hogy a „sebzett identitás” nemcsak a múlt traumáinak következménye, hanem aktívan formálja a jelen társadalmi dinamikáit és politikai narratíváit is. Célja nem csupán a régió belső logikájának mélyebb megértése, hanem egy olyan magyarázó elmélet kidolgozása is, amely egyrészt a régió árnyaltabb megértését teszi lehetővé, másrészt pedig segít középpontba emelni – vagy legalábbis hangsúlyosabbá tenni – a gyógyulásról szóló diskurzusokat.

Priit Rohtmets és Valdis Tēraudkalns *A száműzött legitimitás* című tanulmánya azt a célt tűzi ki maga elé, hogy elemezze a jogfolytonosság fogalmának értelmezését a balti államok ortodox egyházai részéről az annektálás és a megszállás alatt és után. A tanulmány részletesen tárgyalja, hogy a száműzetés milyen hatással van a vallási közösségek belső struktúráira, legitimitásuk megőrzésére és a közösségi emlékezet fenntartására. Továbbá több konkrét példán keresztül mutatja be, hogy a száműzetés traumatikus tapasztalatai hogyan alakítják át a közösségek vallási és kulturális identitását.

A kötet talán egyik legizgalmasabb tanulmánya Szilárdi Réka, Kakuszi Szilvia és Máté-Tóth András *Borderline társadalomzavar?* című gondolat kísérlete, amely tulajdonképp pontról pontra haladva felelteti meg a DSM-IV – mentális betegségek kórképeit leíró diagnosztikai kézikönyv – Borderline személyiségzavar egyes jellegzetességeit a régióra jellemző sajátosságokkal. Emellett nem csak azonosítja ezeket a hasonlóságokat, hanem igyekszik a terápiás dimenzió tekintetében is javaslatokat tenni, amely során végül a Young-féle sématerápia módszertanát nevezik a leginkább adaptálhatónak kollektív szinten.

Végül a kötet zárótanulmánya – *Piotr Sztompka: A társadalmi változás traumája* – a társadalmi változások által okozott kollektív traumákat elemzi széles társadalomelméleti keretben. Rámutat, hogy nem minden társadalmi változás okoz traumát, hanem megvannak a traumatogén változások sajátos jellegzetességei. A hirtelen, átfogó, alapvető és váratlan radikális társadalmi átalakulások, mint például a kommunista rendszer összeomlása, társadalmi bizonytalansághoz, bizalmatlansághoz és kollektív szorongáshoz vezet. A tanulmány nem csak kifejti ennek hogyanját, hanem bemutatja azt is, hogy a kollektív trauma milyen mértékben befolyásolja a társadalmi intézmények legitimitását, hogyan alakulhatnak ki ezek következtében hosszú távú társadalmi problémák, illetve, hogy milyen stratégiák állnak rendelkezésre a traumák kezelésére és a társadalmi gyógyulás elősegítésére.

Összességében elmondható, hogy a Máté-Tóth András és Povedák Kinga által szerkesztett *Hegemoniák szorításában* című kötet tartalmilag egy igen fontos, hiánypótló és a geopolitikai erőterben kevésbé hangsúlyos kérdéssel, a sebzettek és legyőzöttek helyzetével és lelkivilágával foglalkozik. A felsorakoztatott tanulmányokon keresztül a kötet a lehető legtöbb oldalról igyekszik megvilágítani Kelet-Közép-Európa régiójának sajátosságait azáltal, hogy egyidejűleg teszi elemzése tárgyává mind a történelmi, mind a kortárs folyamatokat. Ezáltal nem csak átfogó, de egy sokszínű és árnyalt képet is ad elemzése tárgyáról tudományos, ám mégis jól követhető és érthető stílusban. A kötet szerkezetileg is egy egyértelműen követhető ívet jelenít meg nem csak a két fő témát, hanem az azok alá sorolt tanulmányokat tekintve is. Egyedül Wydra tanulmánya volt az a *Régió* fejezetben, amely kissé megtörte a vallástudományi témákat bemutató és elemző blokkot strukturálisan és inkább a régió lélektani motívumaival foglalkozó tanulmányokhoz – pl. Mäleksoo tanulmányához – áll közelebb témáját tekintve. Ettől függetlenül jól kirajzolódik az a törekvés, hogy a kötet fokozatosan vezesse el az olvasót az általános, alapvető geopolitikai ismeretektől a speciális, mélyebb kérdéseket és problémákat feltáró regionális sajátosságokon át a megoldási lehetőségek megismeréséig és megértésig.

Barcsa Krisztina